

Розділ II Злочини проти основ національної безпеки України

§ 1. Поняття злочинів проти основ національної безпеки України

Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними посяганнями на суспільні відносини, що забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність країни, її конституційний лад. Без належної кримінально-правової охорони цих соціальних цінностей неможливе нормальне функціонування держави та відповідних її інститутів. Без стабільності в суспільстві неможлива й ефективна боротьба зі злочинністю, тому в КК статті про відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України подані в першому розділі Особливої частини.

Родовим об'єктом злочинів, передбачених у цьому розділі, є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України: її конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності. Іншими словами, родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави (ст. 1 Конституції України).

Це дає підставу для визнання таких злочинів найбільш небезпечними і віднесення їх законодавцем, як правило, до особливо тяжких або тяжких злочинів. Важливість родового об'єкта цих злочинів визначає значною мірою і специфіку їх об'єктивних та суб'єктивних ознак.

З об'єктивної сторони злочини проти основ національної безпеки України вчинюються шляхом активної поведінки — дії. При цьому законодавець конструює більшість з них як злочини з формальним складом, тому вони вважаються закінченими з моменту вчинення само-го діяння незалежно від настання фактичної шкоди основам національної безпеки України (наприклад, державна зрада, шпигунство). Деякі з цих злочинів конструюються

як усічені склади — момент їх закінчення переноситься на такі дії, що за загальним правилом в інших злочинах становлять попередні стадії вчинення злочину — готування чи замах. Приміром, змова про вчинення злочину, передбаченого ст. 109 КК (готування), розглядається як закінчений злочин; посягання на життя державного чи громадського діяча, відповідно до ст. 112 КК, вважається закінченим фактично з моменту замаху на вбивство.

Висока небезпека цих злочинів виявляється і в їх суб'єктивних ознаках: всі вони здійснюються умисно і, як правило, з прямим умислом, при якому особа бажає заподіяти шкоду основам національної безпеки України. Характерною є і мета — заподіяння шкоди цьому об'єкту: особа діє з метою зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, заподіяння шкоди суверенітету, обороноздатності України, зміни її території та ін.

Отже, можна визначити, що злочини проти основ національної безпеки України — це передбачені кримінальним законом умисні суспільно небезпечні дії, що посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність України.

До їх числа законодавець відносить: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК); державну зраду (ст. 111 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК); диверсію (ст. 113 КК); шпигунство (ст. 114 КК).

---

§ 2. Види злочинів проти основ національної безпеки України

Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК). Правовою підставою криміналізації цих діянь є ч. 2 ст. 5 Конституції України, відповідно до якої право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і ніхто не може узурпувати державну владу.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 109 КК, є суспільні відносини, що забезпечують внутрішню безпеку України, захист конституційного ладу і державної влади в країні.

Конституційний лад — це устрій держави і суспільства, а також їх інститутів відповідно до конституційно-правових норм. Це цілісна система основних соціально-правових відносин, що визначають форми і способи функціонування держави як єдиного державно-правового організму. Нормальне функціонування конституційного ладу дозволяє реалізувати прагнення суспільства до справедливого і стабільного соціального порядку на основі поєднання індивідуальних і суспільних інтересів.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 109 КК, виражається в чотирьох формах: 1) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; 2) змова про вчинення таких дій; 3) публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади; 4) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Загальною ознакою всіх цих дій є спрямованість їх саме на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, тобто із застосуванням фізичного чи психічного насильства до представників державної влади, осіб, що виконують функцію охорони конституційного ладу і державної влади, до інших осіб, які перешкоджають здійсненню цих дій. Злочини вважаються закінченими у разі вчинення будь-якої дії з метою зміни чи повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади (наприклад, озброєння групи людей та інструктаж про дії під час

захоплення влади).

Змова про вчинення таких дій передбачає умисну угоду двох або більше осіб про спільні насильницькі дії, спрямовані на зміну чи по-валення конституційного ладу або на захоплення державної влади.

Передбачені ч. 2 ст. 109 КК заклики до насильницької зміни чи по-валення конституційного ладу або до захоплення державної влади повинні мати публічний характер, тобто проголошуватися відкрито, у присутності багатьох громадян. Це завжди активний вплив на невизначену кількість людей (проголошення на мітингу, демонстрації, зборах тощо).

Розповсюдження матеріалів з такими закликами є самостійною формою об'єктивної сторони цього злочину і передбачає ознайомлення з такими матеріалами інших осіб або створення умов для такого ознайомлення (розклеювання листівок, роздавання книг тощо).

Суб'єктивна сторона всіх зазначених дій — прямий умисел, по-єднаний з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або з метою захоплення державної влади.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Відповідно до ч. 3 ст. 109 КК кваліфікуючими ознаками діянь, передбачених у ч. 2 ст. 109 КК, є:

1) вчинення їх особою, яка є представником влади, тобто особою, яка перебуває на службі в органах державної влади та наділена владними повноваженнями (наприклад,

депутат місцевої ради, голова суду, працівник міліції та ін.);

2) вчинення цих самих дій повторно, тобто хоча б у другий раз, незалежно від того, чи була особа засуджена за перший злочин;

3) вчинення їх організованою групою, тобто трьома або більше особами, які попередньо організувались у стійке об'єднання для вчинення публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, або на захоплення державної влади, або для розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 3 ст. 28 КК);

4) вчинення їх з використанням засобів масової інформації (наприклад, виступ по телебаченню, поширення комп'ютерних програм із вказаними матеріалами та ін.).

Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини щодо забезпечення територіальної цілісності і недоторканності України в межах встановлених кордонів. Територіальна недоторканність України є невід'ємною складовою її самостійності та незалежності. Частина 3 ст. 2 Конституції України проголошує, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний кордон України»^[1] державний кордон — це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає різні діяння: 1) дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону, на порушення порядку, встановленого Конституцією України; 2) публічні заклики до вчинення цих дій; 3) розповсюдження матеріалів із

закли-ками до вчинення таких дій. Зміст цих діянь аналогічний діям, передбаченим ст. 109 КК. Відмінність лише у тому, що ст. 110 КК не вимагає, щоб ці дії мали насильницький характер.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, що поєднаний із спеціальною метою змінити межі території або державного кордону України.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Відповідальність за ч. 2 ст. 110 КК настає за наявності хоча б однієї з вказаних у ній кваліфікуючих ознак: 1) вчинення злочину особою, яка є представником влади; 2) повторно, тобто вчинення таких дій хоча б у другий раз; 3) за попередньою змовою групою осіб, тобто вчинення його спільно двома або більше особами, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28 КК); 4) якщо дії поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, тобто з метою викликати вороже ставлення до осіб іншої національності або расової належності.

Частина 3 ст. 110 КК передбачає особливо кваліфікований склад злочину — це дії, передбачені частинами 1 або 2 ст. 110 КК, які призвели до загибелі людей чи інших тяжких наслідків (наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, знищення важливих об'єктів, пошкодження життєзабезпечуючих комунікацій та ін.).

Державна зрада (ст. 111 КК). Безпосередній об'єкт цього злочину — зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека.

З об'єктивної сторони державна зрада може полягати лише в тих діях, вичерпний перелік яких прямо вказаний у ч. 1 ст. 111 КК. Це передусім: перехід на бік ворога, що передбачає надання безпосередньої допомоги державі, з якою наша країна перебуває в умовах воєнного стану або збройного конфлікту. Вияви такого переходу можуть бути різними: перехід до ворога через лінію фронту; вступ на службу в армію ворожої держави; участь за її завданням у бойових діях проти України; надання різної допомоги агентам такої держави та ін. Сам перехід на бік ворога може полягати як у переході на територію ворожої держави (так званий фізичний перехід),

так і в наданні допомоги такій державі або її представникам на території України (так званий інтелектуальний перехід). Державна зрада в цій формі визнається закінченою з моменту, коли особа почала надавати допомогу ворогові. При цьому перехід на бік ворога повинен мати місце в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Шпигунство — це передача чи збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Шпигунство є другою формою державної зради, ознаки його будуть розглянуті при аналізі ст. 114 КК.

Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як форма державної зради полягає в будь-якій допомозі у проведенні підривної діяльності проти інтересів в Україні. Причому для відповідальності не має значення, як діяла особа — за завданням іноземної держави чи з власної ініціативи. Допомога в проведенні підривної діяльності може передбачати сприяння резидентам (таємним представникам іноземних розвідок), укриття розвідника або його спорядження, надання йому транспортних засобів, а також іншої техніки, надання різних матеріалів, продуктів харчування, приховування слідів вчинених ним злочинів, вербування агентів для проведення підривної діяльності проти України. Цією формою охоплюються і випадки, коли особа за завданням іноземних держав або їх представників організує (або вчинює) на шкоду Україні будь-який інший злочин проти основ національної безпеки України (наприклад, диверсію, посягання на життя державного чи громадського діяча). У таких випадках відповідальність настає за сукупністю злочинів, наприклад за статтями 111 і 113 КК.

Державна зрада в цій формі вважається закінченою з моменту, коли особа фактично почала надавати допомогу іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі прямого умислу, за якого особа усвідомлює, що її діяння вчинюються на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, і бажає їх здійснити. Мотиви можуть бути різними (ненависть до України, користь та ін.), але на кваліфікацію вони не впливають.

Суб'єкт злочину — громадянин України, який досяг 16 років. Співучасниками цього злочину можуть бути іноземні громадяни та особи без громадянства.

Частина 2 ст. 111 КК передбачає заохочувальну норму, згідно з якою звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації чи їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання.

Обов'язковими умовами звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 КК є наявність трьох обставин: 1) отримання громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації, їх представників; 2) невчинення жодних дій на виконання цього завдання; 3) добровільна заява органам державної влади про свій зв'язок з ними і про отримане завдання.

Відсутність хоча б однієї з цих обставин виключає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК). Безпосереднім об'єктом злочину є відносини, що забезпечують нормальну діяльність усіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також політичних партій. Обов'язковим додатковим об'єктом виступає життя людини — державного чи громадського діяча.

Об'єктивна сторона злочину полягає в посяганні на життя державного діяча чи керівника політичної партії. Під посяганням на життя розуміється вбивство або замах на вбивство осіб, зазначених у ст. 112 КК. Відповідальність у цих випадках настає як за закінчений злочин незалежно від настання смерті цих осіб (у разі замаху на вбивство посилання на ст. 15 КК не потрібно). Готування до цього злочину (розробка плану злочинних дій, підшукування спільників, зняття для вчинення злочину та ін.) кваліфікується за статтями 14 і 112 КК.

Перелік осіб, які визнаються потерпілими і вказані в ст. 112 КК, є вичерпним: Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Голова чи суддя Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Рахункової палати, Голова Національного банку України, керівник політичної партії.

Для застосування ст. 112 КК слід обов'язково встановити, що посягання на життя вчинюється у зв'язку з державною або громадською діяльністю потерпілих.

Закінченим цей злочин визнається з моменту вчинення діяння, спрямованого на позбавлення життя, тобто з моменту замаху на вбивство (усічений склад злочину).

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, обов'язковою ознакою якого є усвідомлення особою, що потерпілим є державний діяч або керівник політичної партії і що посягання здійснюється у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю з метою або перешкодити цій діяльності, або помститися за її виконання.

Якщо вбивство чи замах на вбивство таких осіб вчинюється на ґрунті особистих взаємовідносин, то застосування ст. 112 КК виклю-чається, а дії винного кваліфікуються за статтями про злочини проти життя.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа, що досягла 14-річного віку (ч. 2 ст. 22 КК).

Диверсія (ст. 113 КК). Безпосереднім об'єктом диверсії є економічна основа, внутрішня безпека України. Додатковими об'єктами можуть бути: життя, здоров'я людей, екологічна безпека та ін.

Предметом диверсії можуть бути: підприємства, установи, шляхи та засоби сполучення, нафто-, газопроводи та ін.

Об'єктивна сторона злочину виявляється: 1) у вчиненні з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; 2) у вчиненні з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне за-бруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій. Масове знищення людей або заподіяння шкоди їх здоров'ю при вчиненні диверсії у своїй основі спрямоване на заподіяння смерті або шкоди здоров'ю значної кількості громадян, і винний вдається до загальнонебезпечних способів (вибухів, п і дпалі в, затоплення, організації завалів, аварій транспортних засобів та ін.).

Зруйнування або пошкодження підприємств, споруд, шляхів і засобів сполучення, засобів зв'язку або іншого державного або суспільного майна полягає як у повному їх знищенні, так і частковому пошкодженні такого майна будь-яким способом.

Масове отруєння людей, як і поширення епідемій, являє собою злочинну діяльність, спрямовану на спричинення смерті чи шкоди здоров'ю значної, частіше невизначеної, кількості осіб. Способи здійснення можуть бути різними (отруєння продуктів харчування, джерел води, зараження хвороботворними мікроорганізмами їжі, води тощо).

Поширенням епізоотій охоплюються випадки розповсюдження заразливих хвороб серед тварин. Способи при цьому можуть бути різними (зараження збудниками заразних захворювань продуктів хар-чування, спільне утримання хворих і здорових тварин та ін.).

Епіфітотія — це поширення інфекційної хвороби рослин, що охоп-лює господарство, район, область чи країну. У вигляді епіфітотій може поширюватися іржа і головня хлібних злаків, фітофтороз картоплі та інші шкідливі хвороби.

Цим зумовлено віднесення диверсії до усічених складів і визнання її закінченою з моменту здійснення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на досягнення вказаних у законі небезпечних наслідків, тобто незалежно від фактичного спричинення смерті, тілесних ушкоджень, зруйнування або пошкодження об'єктів, радіоактивного за-бруднення та настання інших наслідків.

Суб'єктивна сторона диверсії характеризується виною у формі прямого умислу, що поєднаний з метою ослаблення держави, тобто заподіяння шкоди її економічній системі, обороноздатності, внутрішній безпеці та ін. Саме ця мета відрізняє диверсію від інших злочинів, пов'язаних із знищенням чи пошкодженням майна, заподіянням шкоди життю, здоров'ю, екологічних та інших злочинів.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа: громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства, якій виповнилося 14 років (ч. 2 ст. 22 КК).

Шпигунство (ст. 114 КК). Безпосереднім об'єктом цього злочину є зовнішня безпека України.

З об'єктивної сторони шпигунство полягає в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік яких міститься в Законі України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. (у ред. Закону від 21 вересня 1999 р.)^[2]. Згідно з цим Законом державною таємницею визнається певний вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Спеціальним уповноваженим органом державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України.

Шпигунство може виражатися у двох формах: 1) передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збиранні таких же відомостей з метою передачі іноземній державі, її організаціям або їх представникам.

Передача зазначених відомостей має місце у випадках, коли особа володіє ними і повідомляє (вручає) їх іноземній державі або її представнику (агенту). Способи передачі можуть бути різними (усна, письмова, безпосереднє ознайомлення з будь-якими матеріалами, передача по радіо, телефону, з використанням тайників, кур'єрів та ін.). Для відповідальності не має значення, передаються періоджерела (наприклад, оригінали документів, креслення, зразки пального), їх копії чи лише відомості про них (зліпки, макети, опис технічних систем будь-яких об'єктів та ін.). Тому будь-які дії, виражені як у формі передачі в буквальному розумінні цього слова, так і у створенні умов для ознайомлення агента іншої держави з ними, підпадають під поняття передачі.

Збирання відомостей, що становлять державну таємницю, — це будь-які випадки здобуття таких відомостей (наприклад, викрадення, особисте спостереження, фотографування, підслуховування телефонних розмов та ін.). Нерідко для отримання таких відомостей використовується найскладніша сучасна техніка (спеціально обладнані літаки, кораблі або автомашины, спеціально встановлені на суші чи на морі прилади для отримання розвідувальної інформації та ін.).

Для відповідальності за ст. 114 КК важливо встановити, що відомості, які становлять державну таємницю, були передані чи збирані для передачі саме іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам.

Закінченим шпигунство вважається з моменту початку збирання вказаних відомостей або з моменту їх передачі.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиї умисел: особа усвідомлює, що відомості збираються або передаються іноземній державі, організації або їх представникам і що ці відомості є державною таємницею, яка не підлягає передачі. Мотиви злочину на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину — іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річного віку.

Громадянин України за шпигунство несе відповідальність за ст. 111 КК — за державну зраду.

Частина 2 ст. 114 КК передбачає заохочувальну норму: особа звільняється від кримінальної відповідальності за шпигунство за наявності сукупності трьох умов: 1) особа припинила свою діяльність, передбачену ч. 1 ст. 114 КК; 2) добровільно повідомила органи державної влади про вчинене; 3) внаслідок цього та вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України.

Контрольні запитання

1. Що є родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України?

2. Яка специфіка об'єктивної та суб'єктивної сторони злочинів проти національної безпеки?

3. Яка специфіка об'єктивної та суб'єктивної сторони дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади?

4. Які кваліфікуючі ознаки дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади?

5. Що є безпосереднім об'єктом посягання на територіальну цілісність і недоторканність України?

6. У чому полягає посягання на життя державного чи громадського діяча? Коли вважається цей злочин закінченим?

7. Що таке диверсія? Яким за структурою об'єктивної сторони є цей злочин?

8. Яка специфіка об'єкта та предмета шпигунства?

---

¹¹ Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 2. - Ст. 5.

¹² Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - № 43. - С. 428.